

MARIA STACHOŃ

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8304-7231> * maria.stachon2@up.krakow.pl

Zgłoszono: 31.10.2022; recenzowano: 1.12.2022; zaakceptowano do publikacji: 10.12.2022

MIŁOŚĆ DO BOGA W WYBRANYCH TEKSTACH STAROPOLSKICH DLA LICEALISTÓW. REFLEKSJE NA MARGINESIE PODRĘCZNIKÓW DO KSZTAŁCENIA KULTUROWO-LITERACKIEGO DLA SZKÓŁ ŚREDNICH

THE CONCEPT OF LOVE OF GOD IN THE SELECTED OLD POLISH
POEMS FOR HIGH SCHOOL STUDENTS (BASED ON TEXTBOOKS
ON CULTURAL AND LITERARY EDUCATION)

Abstract

The issue of human existence within the sacred has a particular prominence in the literary output of the past ages. Therefore, the aim of this article is to reflect upon the concept of love of God depicted in the Old Polish poetry discussed during the Polish language lessons. Another significant thing is the importance of the place and the role of the sacred portrayed in this kind of literature and as a part of literary education, as well as everyday life of high school students. Thus, after analysing the proposals for the methodical solutions included in the poetry, the means of creating reflections on love have been established based on the selected list of poems and activities aiming to increase the modern teenagers' love of the sacred for things such as other people, homeland or God.

Keywords: sacrum (the sacred), love of God, Old Polish poetry, high school students, textbooks on cultural and literary education

Abstrakt

Problematyka realizacji egzystencji ludzkiej w sferze sacrum zajmuje szczególne miejsce w dorobku literackim wieków dawnych. Celem artykułu jest budowanie namysłu wokół obrazu miłości do Boga utrwalonego w poezji dawnej, omawianej na lekcjach języka polskiego w szkole średniej. Ważna w tym aspekcie jest refleksja nad rolą i wartością obcowania z sacrum obecnym w kształceniu literackim i życiu codziennym współczesnych licealistów. W związku z tym na podstawie analizy propozycji rozwiązań metodycznych zawartych w obudowie dydaktycznej wybranych wierszy staropolskich określono kierunki projektowania refleksji o miłości poprzez analizę i interpretację wybranych wierszy oraz zaproponowanych działań lekcyjnych, mogących wspierać budowanie i pogłębianie miłości współczesnych nastolatków do sacrum, którym może być m.in. Bóg, drugi człowiek, ojczyzna.

Słowa kluczowe: sacrum, miłość do Boga, staropolska poezja, licealiści, podręczniki do kształcenia kulturowo-literackiego

WSTĘP

Miłość jest zagadnieniem złożonym, szeroko omawianym w kręgach rozmaitych dyscyplin naukowych. Realizuje się ona w niejednorodnej rzeczywistości ludzkiego bytowania. Przestrzenie sacrum i profanum przenikają się w wielu aspektach egzystencji człowieka. Tak jest również w przypadku wartości/postawy, którą jest miłość. Od zarania dziejów była ona, i nieustannie jest, tematem rozważań filozoficznych i teologicznych, podstawą analiz psychologicznych czy motywem rozmaitych tekstów kultury, prowokującym do stawiania pytań i poszukiwania odpowiedzi. Choćby na tej podstawie wnioskować należy, że człowiek jest istotą, która potrzebuje miłości. Stanisław Gajda twierdzi, że to uczucie (i zarazem postawa) jest największą wartością w życiu człowieka. Badacz wyraża przekonanie o potrzebie sformułowania koncepcji *homo amans* – człowieka jako istoty Kochającej i potrzebującej miłości (Gajda 2013, 186), mając na uwadze powszechną zgodę rozmaitych środowisk co do „humanistycznych wartości miłości jako uczucia wszechogarniającego” (Gajda 2013, 186). Czym więc jest miłość i jaka jest jej wartość?

1. WOKÓŁ MIŁOŚCI

Wokół omawianej tu problematyki namnożyło się sporo antynomicznych przeświadczeń. Miłość bowiem każdy człowiek definiuje, czuje i wyraża, opierając się na swoich doświadczeniach, wyznawanym systemie wartości, osiągniętym poziomie dojrzałości emocjonalnej, rozwoju osobowości (Gajda 1993, 5) czy ducha. W przypadku zaś namysłu naukowego rozumienie miłości zależne jest także od przyjmowanej metodologii badań i celu rozważań. Socjolog bowiem rozpatruje jej rolę w formowaniu grup społecznych, natomiast „dla moralisty miłość jest naczelnym przykazaniem i syntezą Dekalogu. Z kolei dla psychologa stanowi ona twórczą siłę człowieka formującą jego osobowość. Teolog zaś widzi w miłości naczelną cnotę teologiczną oraz istotę Bożej natury” (Kowalczyk 1980, 232). Wagę, a przede wszystkim zaś wieloaspektowe rozumienie miłości potwierdza m.in. również to, że autorzy *Wielkiego słownika języka polskiego*¹ wymieniają i dokonują eksplikacji aż sześciu jej znaczeń. Prawdziwe jest więc twierdzenie, że funkcjonuje „tyle definicji miłości, ile jest istot osobowych, a więc ile źródeł myślenia, chcenia, przeżywania i działania osobowego” (Nowak 1993, 195). Według Janusza Gajdy miłość to „najpotężniejsze uczucie, znane każdemu, różnorako doświadczane i kryjące wciąż wiele tajemnic. Dla jednych jest celem życia, szczęściem, przeżyciem czegoś wielkiego i niezwykłego; dla drugich – poświęceniem się dla wybranego człowie-

¹ (1) głębokie uczucie do drugiej osoby, któremu zwykle towarzyszy pożądanie (2) silna więź emocjonalna, jaka łączy ludzi sobie bliskich zwłaszcza spokrewnionych (3) poczucie silnej więzi emocjonalnej, duchowej, intelektualnej z kimś lub czymś, co jest wartością samą w sobie; umiłowanie (4) głębokie zainteresowanie czymś, znajdowanie w czymś przyjemności; zamiłowanie (5) obiekt czyichś uczuć i pragnie (6) pożycie seksualne (Miłość 2018, 901-902).

ka, ludzi, idei; dla innych – możliwością nawiązania bliskich kontaktów, podstawą stabilizacji życiowej” (Gajda 1993, 5)².

Badacz rozważa zagadnienie miłości w perspektywie antropologicznej. Miłość uważa za siłę sprawczą rozmaitych działań ludzkich. Głębokie pojmowanie tej wartości, obdarowywanie nią oraz bycie kochanym może według niego wspierać samookreślanie się człowieka i przeświadczenie, że to właśnie ona stanowi podstawowe źródło rozwoju duchowego, czyli „bycia człowiekiem” (Gajda 1993, 5). Według Karola Wojtyły miłość to relacja międzypersonalna, to „synteza i synchronizacja upodobań, pożądań i życzliwości”, „wyraża się przede wszystkim w pragnieniu dobra dla osoby umiłowanej”. Miłość to przecież „dar z siebie” (Wojtyła 2015, 65). Takie jej pojmowanie ma wymiar etyczny, ściśle bowiem łączy się z szeroko rozumianą odpowiedzialnością, także moralną, przepelnioną troską i pozbawioną egoizmu (Gajda 1993, 6, 21–24)³. Jej wyrazem, zamiarem i punktem dojścia jest dobro drugiego, dlatego odczytuje się ją jako jedną z cnót, która w aspekcie teologiczno-systematycznym jest najistotniejsza (*Katolicyzm* 1982, 266-279): „tak więc trwają wiara, nadzieja, miłość – te trzy: z nich zaś największa jest miłość” (św. Paweł, 1 Kor 13,13).

Miłość, czyli cnota, wartość, uczucie i zarazem postawa przyjmowana przez podmiot może być drogowskazem kierującym ku osiągnięciu szczęścia, źródłem wszelkiego bytu i codziennej egzystencji nastolatków. Dla miłości człowiek zdolny jest do wyrzeczeń i poświęceń, a najwyższą jej miarą jest gotowość oddania życia za tego (za to), kogo (co) się kocha. Miłość więc ma silniejszą moc niżeli instynkt życia i przetrwania (Łopatkowa 1992, 33). Józef Tischner zauważył jednak, że dla kochającego człowieka wyrzeczenia i ofiary nie są problemem. Miłość bowiem jest spalającą się nieustannie ofiarą. Bez wyrzeczeń byłaby „wiązką sentymentów, które mogą wzruszyć, ale nie potrafią przeistoczyć człowieka” (Tischner 1997, 68).

Wartość miłości jest nieoceniona, zarówno w perspektywie jednostki, jak i całego społeczeństwa. Jest ona, według Gajdy, czynnikiem „szczęściobajnym”, sensem życia, pozwala przewyciężyć poczucie osamotnienia. Staje się także motywacją do rozmaitych poczynań. Kochać i być kochanym to czuć się potrzebnym, być szczęśliwym. Taka postawa nie tylko czyni człowieka lepszym, konsoliduje wewnętrznie, kształtuje tożsamość osobową, w efekcie wspiera osiągnięcie postawy afirmacji, ale również otwiera na drugiego, na świat (Gajda 1993, 24-26).

Pomimo dość obszernego stanu opracowań na temat miłości, nie powiedziano o niej wszystkiego. W niej bowiem „istnieje jakaś tajemnica, w której zawarta

² W dyskursie naukowym wyodrębnia się kilka podziałów na rodzaje miłości. Stanisław Gajda wyróżnia miłość (1) rodzicielską, (2) erotyczną, (3) samego siebie, (4) ojczyzny, (5) pracy, (6) życia, (7) bliźniego i (8) Boga. Próby klasyfikacji miłości podjęto się również w publikacji Furmanek (2011, 148-162).

³ M. Łopatkowa zauważa, że postawę tę charakteryzuje przychylny, życzliwy stosunek do ludzi – nie tylko do konkretnych osób, lecz do „wszystkich mieszkańców ziemskiego globu”. Jest istotną składową osobowości człowieka, tym samym ma wpływ na jego zachowanie, które jest reakcją na postrzeganie świata. Dla badaczki miłość jest wartością moralną, mającą usankcjonowaną pozycję wśród innych najwyższych, odwiecznych wartości (Łopatkowa 1992, 30).

jest zdolność przeżywania innego wymiaru rzeczywistości. Nadaje ona codziennym ludzkim sprawom inną barwę, nową jakość i wyższy wymiar” (Pawełczyńska 1993, 17). Miłość taka przenosi człowieka i jego przeżywanie ponad niego samego, ku czemuś w swej istocie świętemu, nieskończonemu, dobremu (Scheler 1976, 242).

W dyskursie naukowym funkcjonuje szereg rozmaitych podziałów na rodzaje miłości. Jedną z nich jest miłość człowieka do Boga, którą uznaje się za projekcję miłości dziecka do rodzica. Małgorzata Rybka (Rybka 2014), analizując wspomnianą relację w wybranych tekstach Jana Pawła II, przekonuje, że miłość człowieka do Boga charakteryzuje podziw, który istota osobowa odczuwa, i uwielbienie, które wyraża w spotkaniu ze Stwórcą. Tym uczuciom towarzyszy radość z możliwości obcowania, a przede wszystkim z tego, że Bóg po prostu jest. Według Rybki miłość człowieka do Boga to zaangażowanie podmiotu osobowego w budowanie i pielęgnowanie relacji z Nim. Istotnym elementem tej relacji jest potrzeba poznania Boga i pragnienie bliskości. Jak zaznacza badaczka, ważne jest pełne oddanie się Bogu, będące efektem uwielbienia. Oddanie to wiąże się również z poświęceniem i posłuszeństwem Ojcu Niebieskiemu i Jego przykazaniom. Wyrazem miłości jest też odpowiedź człowieka na powołanie do miłości, do bycia „dzieckiem Bożym”. Miłość taka charakteryzuje się odpowiedzialnością i entuzjazmem. Rybka, mówiąc o peryferyjnych cechach miłości człowieka do Boga, wskazuje również na wdzięczność wyrażającą się w uwielbieniu, pokorę i poświęcenie (Rybka 2014, 136-137, 141-143, 144-148, 150).

2. MIŁOŚĆ DO BOGA W WYBRANYCH WIERSZACH STAROPOLSKICH

W kontekście powyższych rozważań interesujące staje się zagadnienie więzi człowieka z Bogiem, a szczególnie zaś jego miłości do Boga. Jaki więc obraz tej relacji zarysowuje się w wybranych wierszach staropolskich, których lekturę autorzy programów i podręczników proponują współczesnym licealistom? Czy czytanie tych tekstów może pogłębiać miłość nastolatków żyjących w XXI wieku nie tylko do Stwórcy, ale i do człowieka? Szukanie odpowiedzi na zasygnalizowane tu pytania staje się istotne także w świetle badań nad językowym obrazem wartości w wypowiedziach licealistów, które przeprowadziła Urszula Kopec. Jak wynika z analizy materiałów, na miłość do Boga jako jeden z ważnych aspektów miłości wskazało 23% badanych uczniów klas I liceum i 20% badanych uczniów z klas trzecich. Według respondentów miłość do Boga objawia się przez (1) pamięć o Bożych dobrodziejstwach; (2) oddawanie się Bogu (pokładanie w Nim nadziei); (3) unikanie grzechu (Kopec 2008, 153)⁴.

Aby zbliżyć się do uzyskania odpowiedzi na postawione wyżej pytania, analizie poddano 20 wierszy zamieszczonych w pięciu seriach książek szkolnych do kształcenia kulturowo-literackiego dla szkół średnich. W wybranych lirykach dostrzeżono

⁴ Należy wspomnieć, że z badań prowadzonych przez Ryszarda Jedlińskiego, wynika, iż Bóg, dla respondentów, jest najistotniejszą wartością, zaraz po rodzinie i miłości (Jedliński 2000). Interesujące badania na temat miłości i nastolatków prowadziła Magdalena Marzec (Marzec 2008).

rozmaite sposoby wyrażania miłości człowieka do Boga. W efekcie wyodrębniono pięć grup cech i form wyrazu budujących spójny obraz omawianej relacji.

Grupę pierwszą, najliczniejszą, stanowią wiersze, w których miłość człowieka do Boga charakteryzuje oddawanie chwały, należnej czci, poprzez wdzięczność i dziękczynienie za niezmierzone dobra, którymi Bóg obdarza człowieka. One to w religijnym rozumieniu przyjmują postać uwielbienia (Rybka 2014, 36-137). W wierszu autorstwa św. Franciszka, pt.: *Pochwała stworzenia* (Chmiel i Kostrzewa 2012, cz. 1, 156)⁵ Bóg nazywany jest „najwyższym, wszechpotężnym, dobrym Panem”, a Jego wola jest „najświętsza”:

Najwyższy, wszechpotężny, dobry Panie
Twoja jest sława, chwała i cześć, i wszelkie błogosławieństwo
Jedynie Tobie, Najwyższy, przystoją (...)
Pochwalony bądź, Panie, z wszystkimi swymi twory (...)
Pochwalony bądź, Panie, przez brata naszego księżyc, i nasze siostry, gwiazdy:
Tyś ukształtował je w niebie jasne i cenne, i piękne.

Stwórca ma być chwalony przez wodę, ogień, matkę ziemię, przez tych, którzy przebaczą dla miłości Boga. Osoba mówiąca zwraca się do innych ludzi, by i oni czynili dziękczynienia: „Chwalcie i błogosławcie Pana, i czyńcie Mu dzięki / i służcie Mu wielką pokorą”. Wyrazy uwielbienia ukazane są także w najbardziej chyba znanym młodzieży szkolnej utworze Jana Kochanowskiego – dziękczynnej modlitwie *Czego chcesz od nas, Panie* (Chmiel i Kostrzewa 2012, cz. 2, 28). Deus Creator, Deus Faber, Deus Artifex nie tylko jest Stwórcą świata, ale nieustannie „zachowuje go” i kreuje (Obremski 1990, 38-39). Każda z pór roku posłuszna jest Boskiej woli, dzięki czemu ludzkie życie zdaje się być stateczne (Weintraub 1983, 39). W tym przypadku wyraz miłości w postaci wyznawania wiary to „najprzystojniejsza” ofiara, jaką mogą oddać ludzie „Panu wszystkiego świata za te hojne dary”. Także w *Psalmie 130* (Chmiel i Kostrzewa 2012, cz. 2, 43) z *Psalterza Dawidów* dostrzec można uczucie miłości dzięki wartościującej pozytywnie warstwie słownej (np. określenia „Boże niezmierzony” czy „Pan dobrotliwy”). Podmiot jest wdzięczny Bogu za dobroć, a słowa Najwyższego radują go.

W *Psalmie 8* (Mrówcewicz 2013, cz. 1, 161) wyrażone jest przekonanie o świętości imienia Bożego. On sam zaś jest „wszechmocny” i „wiekuisty”. Również w sonetach Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego obecne są wyrazy miłości poprzez uwielbianie Nieskończonego: w *Pieśni I* (Maciejewska, Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 2, 131) określony jest On mianem „szczęśliwości”, zaś w *Sonecie II* (Maciejewska, Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 2, 130) „chwałą”. W *Sonecie IV* (Chmiel i Kostrzewa 2012, cz. 2, 106) „Możny Pan, Król powszechny i prawdziwy pokój” jest nadzieją podmiotu w walce ze złem, natomiast w *Sonecie V* (Chmiel i Kostrzewa 2012, cz. 2, 106) Bóg – „wieczna i prawdziwa piękność” –

⁵ Zamieszczane fragmenty wierszy pochodzą ze wskazanych podręczników szkolnych.

jest celem miłości człowieka. Także w *Pieśni o dobrej sławie* Mistrza z Czarnolasu (Chemperek i Kalbarczyk 2012, cz. 2, 62-63) dostrzeżona i doceniona jest miłość Boga, który w akcie stworzenia „nie chciał nas położyć równo z bestyjami / Dał nam rozum, dał mowę, a nikomu z nami”. Natomiast w *Hymnie do św. Stanisława* autorstwa Wincentego z Kielczy (Chemperek i Kalbarczyk 2012, cz. 1, 251-252) Bóg jest nazwany „Królem królów”, bo dzięki Niemu św. Stanisław dołączył do zastępów sług Boga. Cały naród cieszyć się winien i

Najwyższego Pana wielkość
Uwielbiać chwałą przynależną

Albowiem z jego łaskawości
Biskupa Stanisława męki
Niezmierne, jakie on wycierpiał
Jaśniej cudownymi znakami.

Miłość człowieka do Boga objawia się także poprzez pokorę, uzmysłowienie sobie małości człowieka wobec wielkości i łaski Najwyższego oraz zdumienie, że pomimo niedoskonałości człowieka Bóg z nim obcuje. Postawa pokory widoczna jest na przykład w *Pochwale stworzenia* (Chmiel i Kostrzewa 2012, cz. 1, 156). Już w pierwszym segmencie pojawia się stwierdzenie „a żaden człowiek nie jest godzien nazywać Ciebie”, zaś w zakończeniu przeczytać można wezwanie do wiernych: „służcie Mu z wielką pokorą”. Także w *Hymnie* (Chmiel i Kostrzewa 2012, cz. 2, 28) Jana Kochanowskiego sygnalizowana jest bezradność ludzka wobec wszechobecności Boga słowami: „Kościół Cię nie ogarnie, wszędy pełno Ciebie /I w otchłaniach i w morzu, na ziemi, na niebie”. W *Psalmie 8* (Mrówcewicz 2013, cz. 1, 161) wszechmocność i działalność Boża jest dla człowieka nie do ogarnięcia, tym bardziej więc osoba mówiąca wykazuje się pokorą, wyrażając zdziwienie i wdzięczność, że Bóg o człowieku pamięta:

A człowiek co jest, że Ty niestworzony,
Wszystkiego twórcą i Pan niezmierny
Racysz ji pomnieć? Czym jest syn człowieczy
Godzien Twojej pieczy?
Takeś go uczynił i przychędożył,
Żeś go z anioły tylko nie położył
Postawiłeś go Panem nad zacnymi
Czyny swoimi.

Także Mikołaj Sęp-Szarzyński w swoich tekstach ukazuje pokorę, małość i nicość stworzenia ludzkiego względem Boga oraz podziw podmiotu lirycznego dla łaskawości zniżającego się do człowieka Stwórcy. W *Sonecie II* (Maciejewska,

Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 2, 130) zauważyć można zdumienie wobec wielkości miłosierdzia Bożego. Osoba mówiąca zastanawia się, jak Bóg może oczekiwać od istoty ludzkiej miłości, skoro człowiek jest tak niedoskonały, „z wstydem poczęty”. W *Sonecie IV* (Chmiel i Kostrzewa 2012, cz. 2, 106) mały człowiek, „wąty, niebaczny, rozdwojony w sobie”, nie jest w stanie sam poradzić sobie z pokusami i innymi niebezpieczeństwami tego świata, postanawia więc za-wierzyć wszystko Bogu, trwać przy Nim, by odnieść zwycięstwo.

Kolejnymi istotnymi wyrazami miłości do Boga w omawianej literaturze są: zaufanie, zawierzenie oraz wiara, iż próśby kierowane do Stwórcy w akcie modlitwy, dotyczące spraw najróżniejszych, odnoszące się do życia doczesnego i wieczności, zostaną wysłuchane dzięki łaskawości i miłosierdziu Pana. One to ściśle łączą się z postawą pokory, która objawia się poprzez pragnienie łaski Bożej i Jego miłosierdzia (*Mały słownik* 1996, 403). W pierwszym zabytku języka polskiego – *Bogurodzicy* (Maciejewska, Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 1, 197) – kierowana jest prośba do Boga o wysłuchanie modlitw o pomyślne życie na ziemi, a po śmierci – przebywanie w raju. W *Pieśni IX z Ksiąg wtórych* (Mrówcewicz 2013, cz. 2, 164-165) Kochanowskiego podkreślona została nadzieja i wiara, że trwając przy Bogu, ufając Mu i zawierając się, z każdej trudnej sytuacji można wyjść zwycięsko, a osoba mówiąca w *Pieśni I O Bożej opatrności na świecie* Sępa-Szarzyńskiego (Maciejewska, Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 2, 131) oddaje Wszechmocnemu cześć, prosi o wybaczenie grzechów i o miłosierdzie:

O wszechmocny Boże, światłości szczęśliwa,
Serca nasze osiadła rdza grzechów płaczliwa
Skąd, chociaż nas oświecasz, żyjemy jak w nocy,
A jadu tego pozbyć – nie naszej czyn mocy.
Ty nas oczyść, prosimy: miłosierdzia Twego
Niech płomień, bijąc w serce, odnosi do niego
Ku Tobie jasny odraz chwały i miłości
O Panie, nasza chwało, nasza szczęśliwości!

W *Psalmie 62* Kochanowskiego (Maciejewska, Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 2, 41) już pierwszy segment otwiera zapewnienie „Ufa Bogu dusza moja”. To zaufanie jest dla osoby mówiącej schronieniem, tarczą i ochroną przed złem, które w świecie doczesnym może ją spotkać. W dalszej części podkreślona jest potrzeba nieustannego ufania Bogu, szczególnie w zastawieniu z zakłamaniami ludzkości. Także *Hymn* zakończony jest prośbą o łaskę pomyślnego życia i opiekę Boską (Weintraub 1983, 41): „Chowaj nas, póki raczysz, na tej niskiej ziemi; / Jeno zawždy niech bedziem pod skrzydłami Twemi”.

Do czwartej grupy form wyrazu miłości do Stwórcy zalicza się potrzebę nakłaniania innych ludzi do zawierzenia się Bogu, do wiary, modlitwy i uwielbienia, ku większej chwale Stwórcy. Taki sposób przejawiania miłości odnaleźć można w naj-

bardziej znanym nastolatkom tekście moralizatorskim – *Rozmowie Mistrza Polikarpa ze Śmiercią* (Maciejewska, Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 1, 223):

Gospodzinie wszechmogący,
Nade wszystko stworzenie więcszy
Pomnoży mi to działo stożyć
Bych je mógł pilnie wyłożyć
Ku twej fały rozmnożeniu
Ku ludzkiemu polepszeniu!

Natomiast odbiorca *Pochwały stworzenia* (Chmiel i Kostrzewa 2012, cz. 1, 156) wezwany zostaje do chwalenia Wszechmogącego, dziękczynienia i służby z wielką pokorą, a czytelnik *Psalmu 62* (Maciejewska, Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 1, 41) Kochanowskiego do zaufania, które jest tarczą i ochroną. W tym utworze pojawia się również przestroga:

Nikt nie ufaj światu temu
Ani rozumowi swemu
Bogactwem cię Bóg Twój nadał
Strzeż, byś serca nie przykładał

Do ostatniej, piątej grupy cech i sposobów wyrazu miłości człowieka do Boga w omawianej literaturze zaliczyć trzeba wyrzeczenie. Zostało ono ukazane w *Legendzie o Świętym Aleksym* (Maciejewska, Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 1, 223), który porzucił swój dom, rezygnując z ziemskiej chwały dla większej czci Stwórcy. Trzeba tu jednak jasno podkreślić, że umiłowanie Chrystusa oraz służba Bogu absolutnie nie oznacza rezygnowania z miłości do bliskich. Chodzi tu raczej o propagowanie przeświadczenia, że jeśli miłość ludzka nie będzie oparta na miłości do Boga i jej podporządkowana, to w życiu doczesnym można doznać rozlicznych cierpień i w efekcie ponieść klęskę (Stępień 2003, 219).

Podsumowując powyższe rozważania, należy wskazać, iż wyodrębnione sposoby budujące obraz miłości do Stwórcy ściśle się ze sobą łączą i uzupełniają, tworząc spójny obraz głębokiej miłości do Boga. Zasadnicze elementy tej relacji w omawianej literaturze to uwielbienie wyrażane poprzez wdzięczność, oddawanie czci i chwały, pokora wobec Wszechmocnego i zdumienie, że pomimo małości człowieka wszechpotężny Stwórca z nim obcuje. Istotnym wyrazem miłości okazuje się być pokorna modlitwa, pełne zaufanie oraz zawierzanie Bogu wszystkiego wokół i samego siebie, a także wiara w wysłuchanie prośb o ingerencję w życie doczesne i wieczne człowieka, dzięki łasce i miłosierdziu Boga. W tekstach dostrzeżono również nakłanianie innych do zawierzania się Bogu, do modlitwy, wiary i uwielbienia, a także przestrzeganie przed niepewnościami świata. Działania te są wyrazem odpowiedzialności za drugiego człowieka i dostrzeżeniem potrzeby jeszcze większego chwalenia Boga. Po-

nadto wyróżnić można także pragnienia wyrzeczenia się wszystkiego w celu oddania się Bogu w całości i wielbienia Go pomimo napotkanych trudności.

W kontekście powyższych refleksji ważną staje się również odpowiedź na pytanie, czy teksty te mogą wspierać/ rozwijać/ pogłębiać miłość licealistów pomimo barier w odbiorze liryki (Uryga 1982); pomimo dystansu czasowego oraz ewentualnej nieprzystawalności tej literatury do światopoglądu oraz preferencji czytelnicych nastolatków. Zdaje się, że doświadczenie takich wierszy staje się szansą dla uczniów szkół średnich na pogłębienie miłości. Za ich sprawą współczesna młodzież może budować też refleksję nad istotą i sensem postawy empatii, np. podczas lektury: (1) *Lamentu Świętokrzyskiego* czy utworu *Stabat Mater Dolorosa*, w których ukazana została potrzeba współodczuwania, chęć trwania z innym, gdy cierpi; pragnienie ulżenia w cierpieniu; (2) *Pochwały stworzenia*, poprzez otwarcie się na przyrodę, na świat, wyliczanie cech pozytywnych i pięknych, doszukiwanie się dobra. Takie obcowanie z tekstem stwarza szansę na przyjęcie postawy afirmacji wobec drugiego człowieka, być może innego etnicznie czy kulturowo; (3) wierszy staropolskich, w których głoszone są przestrogi, nakłania się do czynienia dobra, zaufania i zawierzenia Bogu, niezależnie od przyjętego systemu wartości odbiorcy. Te wymienione aktywności są wyrazem poczucia wspólnoty, a przede wszystkim odpowiedzialności za drugiego człowieka i mogą takie poczucie budować u kształtujących swoją tożsamość nastolatków. Lektura staropolskich wierszy religijnych, obecnych w analizowanych podręcznikach szkolnych, może formować i pogłębiać także miłość do Boga. Ukazane w nich rozliczne dobra Stwórcy, poświęcenie Syna dla zbawienia ludzkości mogą uzmysłwić/ przypomnieć o tajemnicy stworzenia i zbawienia, przez co wpłynąć na budowanie bliższej relacji z Bogiem.

Czytanie obecnych w analizowanych podręcznikach dawnych tekstów dotyczących sfery sacrum, a za ich pośrednictwem rozwijanie poczucia empatii, szukanie, dostrzeganie i czynienie dobra, szacunek do innego i przyjęcie postawy afirmacji mają charakter etyczny i budują poczucie odpowiedzialności za drugiego człowieka. Lektura taka może więc wspierać postawę miłości, która realizuje się zarówno w profanum, jak i sacrum.

3. OBUDOWA DYDAKTYCZNA PODRĘCZNIKÓW

Powyższe rozważania dowodzą, iż omawiane w artykule utwory mają potencjał, by rozwijać relację nastolatków z Bogiem. Warto je też uznać za ważne w kształtowaniu postawy miłości wobec drugiego człowieka. Czy jednak obudowa dydaktyczna wierszy, zaproponowane w nich konteksty i polecenia mogą pomóc w pogłębianiu owej postawy? Wnioski wyciągnięte na podstawie analizy obudowy dydaktycznej pięciu serii podręczników oraz publikacji metodycznych dowodzą, iż część propozycji rozwiązań metodycznych spełnia takie zadanie. Oto wybrane przykłady:

W toku lektury zaprojektowanej przez autorów serii *To Lubię!* wyłania się interesująca koncepcja. Twórcy zestawiają *IV i V Sonet* Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego

m.in. z tekstem *Czy człowiek jest istotą wolną?* Józefa Tischnera oraz *Wyznaniami* św. Augustyna. Autorzy proponują, by fragmenty tekstu Tischnera oraz św. Augustyna omawiać w aspekcie wolności człowieka i odpowiedzialności za podejmowanie decyzji. W ten sposób sprofilowane rozważania przygotowują ucznia do lektury *Sonetów* w perspektywie walki z niebezpieczeństwami i pokusami świata doczesnego (Kłakówna, Kołodziej i Waligóra 2004, 348-364). Działania te umożliwiają docenienie wartości, jaką jest życie, a także prowokują do refleksji nad odpowiedzialnością za własne wybory życiowe. Tak prowadzone rozważania mogą przysposobić do pogłębienia postawy miłości do życia wolnego od rozmaitych zniewoleń.

W podręczniku z serii *Język polski. Podręcznik. Szkoły ponadgimnazjalne* (Maciejewska, Mach-Walenkiewicz i Sadowska 2012, cz. 1) zaproponowano uczniom, by podczas omawiania *Lamentu Świętokrzyskiego* zastanowili się nad stanem emocjonalnym osoby mówiącej. Pytania: „Jak zmieniają się emocje podmiotu lirycznego wraz z kierowaniem wypowiedzi do innych adresatów?”, „Jak z nastrojem i napięciem emocjonalnym łączy się zróżnicowanie długości wersów w poszczególnych strofach?” prowokują uczniów do refleksji nad tym, „Jak ja bym się czuł, gdyby to mnie dotyczyło?”, „Jak ja bym się wtedy zachował?” – taki namysł prowadzić może do rozwijania postaw empatii, a w efekcie miłości do drugiego człowieka.

Interesujące jest kontekstowe zestawienie wierszy *Lament Świętokrzyski*, fragmentów *Stabat Mater Dolorosa*, a także *Stabat Mater* Józefa Wittlina oraz *Stabat Mater* Anny Kamińskiej. Taka lektura, poprzez poznanie historii, uzmysławia, że niezależnie od czasów, w których się żyje, przychodzi moment próby dla człowieczeństwa i postawy miłości. W ten sposób zaprojektowane czytanie uświadamia, że wielu poświęciło życie dla innych. Jak Jezus Chrystus dla „narodu ludzkiego”, tak Polacy oddawali życie za rodaków i za Ojczyznę. Proponowana refleksja może pogłębiać miłość do drugiego człowieka oraz do Ojczyzny.

Podczas spotkania z *Sonetem II* Mikołaja Sępa-Szarzyńskiego zaproponowano uczniom refleksję m.in. na temat: kondycji człowieka, obrazu Boga, paradoksu relacji człowieka z Bogiem. Przywołany tok myślenia prowokuje do namysłu o barokowej wizji miłości Boga do człowieka „z wstydem poczętego”, gubiącego się. Osoba mówiąca jest zdumiona, że „Bogu nieskończonemu” miła jest więź z człowiekiem. Prosi Stwórcę o miłość, o miłosierdzie i obiecuje, że jeśli otrzyma łaskę miłości – będzie nią darzył. Realizacja tego projektu, poprzez uzmysłowienie miłości Boga do człowieka, może wspierać umacnianie relacji człowieka z Bogiem.

PODSUMOWANIE

Jakie wnioski nasuwają się po przeprowadzonych badaniach? Po pierwsze, w przeanalizowanych podręcznikach do kształcenia kulturowo-literackiego dla szkół średnich znajduje się spora liczba wierszy staropolskich, w których wyrażona jest miłość do Boga. Po drugie, tematyka wybranych wierszy w zupełności po-

święcona jest sacrum lub tylko subtelnie do niego nawiązuje. Po trzecie, na obraz miłości człowieka do Boga składa się szereg form wyrazu realizujących się w sferze sacrum i profanum, m.in. uwielbienie, wdzięczność, oddawanie czci, pokora, zdumienie, modlitwa, zaufanie, zawierzenie, wezwanie innych do podobnych postaw, pragnienie zbawienia, wiara w łaskę Bożą i miłosierdzie, wyrzeczenia i poświęcenie. Po czwarte, zaproponowane teksty poetyckie, poszerzone o rozmaite konteksty oraz interesujące polecenia (zawarte w obudowie dydaktycznej), mogą wspierać rozwijanie i pogłębianie miłości współczesnych odbiorców do drugiego człowieka, życia, wolności, Ojczyzny i Boga.

Niniejsze opracowanie nie wyczerpuje w pełni sygnalizowanego problemu, który podczas gromadzenia i badania materiału okazał się być wielowarstwowy. Refleksja ma jedynie na celu zasygnalizowanie pewnych aspektów, które w przyszłości można poddać głębszym rozważaniom.

BIBLIOGRAFIA:

- Chemperek, Dariusz i Adam Kalbarczyk. 2012. *Zrozumieć tekst – zrozumieć człowieka. Podręcznik do języka polskiego dla liceum i technikum* (kl. 1, cz. 1 i 2). Warszawa: WSiP.
- Chmiel, Małgorzata i Eliza Kostrzewa. 2012. *Ponad słowami. Podręcznik do języka polskiego dla liceum i technikum* (kl. 1, cz. 1 i 2). Warszawa: Nowa Era.
- Furmanek, Waldemar. 2011. *Miłość – zagubiona wartość współczesnej pedagogiki*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe „Fosze”.
- Gajda, Janusz. 1993. *Oblicza miłości*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Gajda, Stanisław. 2013. *Wartości w życiu i edukacji człowieka*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Jedliński, Ryszard. 2000. *Językowy obraz świata wartości uczniów kończących szkołę podstawową*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP.
- Katolicyzm*, red. Z. Pawlak. 1982. Poznań: Księgarnia Świętego Wojciecha.
- Kłakówna, Zofia Agnieszka, Piotr Kołodziej i Janusz Waligóra. 2004. *To lubię! Podręcznik do języka polskiego. Książka nauczyciela. Klasa II. Liceum ogólnokształcące. Liceum profilowane. Technikum. Zakres podstawowy i rozszerzony*. Kraków: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Kopeć, Urszula. 2008. *Językowy obraz wartości w wypowiedziach licealistów*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kowalczyk, Stanisław. 1980. *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych.
- Łopatkowa, Maria. 1992. *Pedagogika serca*. Warszawa: WSiP.
- Maciejewska, Brygida, Marta Mach-Walenkiewicz i Joanna Sadowska. 2012. *Język polski. Podręcznik. Szkoły ponadgimnazjalne* (kl. 1, cz. 1 i 2). Gdynia: Operon.

- Mały słownik teologiczny*, red. Karl Rahner i Herbert Vorgrimler, tłum. Tadeusz Mieszkowski i Paweł Pachciarek. 1996. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Miłość. 2018. W: *Wielki słownik języka polskiego PWN*, t: h-n, red. Stanisław Dubisz, 901-902. Warszawa: PWN.
- Marzec, Magdalena. 2008. *Miłość i gimnazjaliści. Praca z tekstem kulturowym na lekcjach języka polskiego*. Lublin: TN KUL.
- Mrówcewicz, Krzysztof. 2013. *Przeszłość to dziś. Literatura. Język. Kultura* (kl. 1, cz. 1 i 2). Warszawa: Stentor.
- Nowak, Stanisław. 1993. Rola miłości w rozwoju życia wewnętrznego. W: *Miłość w postawie ludzkiej*, red. Walerian Słomka, 195-207. Lublin: TN KUL.
- Obremski, Krzysztof. 1990. *Obraz Boga w Polskiej liryce religijnej XVIII w.* Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Pawelczyńska, Anna 1993. *Drogi do szczęścia*. Warszawa: WSiP
- Rybka, Małgorzata. 2014. *Kształtem jest miłość. Obraz miłości w tekstach Jana Pawła II*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Scheler, Max. 1976. *Istota i formy sympatii*, tłum. Adam Węgrzecki. Warszawa: PWN
- Stępień, Paweł. 2003. *Z literatury polskiego średniowiecza. Studia o czterech tekstach. Kazanie na dzień św. Katarzyny, Legenda o św. Aleksym, Lament świętokrzyski, Żołtarz Jezusów*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Tischner, Józef. 1997. *Jak żyć?* Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Uryga, Zenon. 1982. *Odbiór liryki w klasach maturalnych*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Weintraub, Wiktor. 1983. O poezji religijnej Jana Kochanowskiego. W: *Polska liryka religijna*, red. Stefan Sawicki, 37-65. Lublin: TN KUL.
- Wojtyła, Karol. 2015. *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin: TN KUL.